

Læser kritikere bøger?

Af Bent Jensen

Jeg vil gerne takke for Thorsten Borring Olesen og Nils Arne Sørensens anmeldelse af min bog *Bjørnen og haren. Sovjetunionen og Danmark 1945-1965* i *Historie* 2000, 2 (s. 358-366). De kalder først bogen banebrydende og uomgængelig (hvilket naturligvis er smigrende), men opregner siden et længere katalog af brist og mangler: metodiske fejl, naivitet, vildledende bagklogskab, mangelfuldt kildegrundlag, anvendelse af senere britiske kilder til at udsige noget om tidligere sovjetisk politik – ja selv illustrationerne er dårlige. Mit synderegister er omfattende, man kunne få det indtryk, at kildekritik, metodiske overvejelser, for slet ikke at tale om noget så elementært som dokumentation af de fremførte udsagn for mig er en by i Rusland. Da en del af kritikken bygger på misforståelser og fejllæsninger, vil jeg gerne kommentere i det mindste nogle af kritikpunkterne.

Om illustrationerne kun dette: Bogen er forsynet med usædvanligt mange og forskelligartede illustrationer (små 100), hvoraf ganske mange er hidtil ukendte. Jeg synes, at Odense Universitetsforlag har leveret et flot stykke arbejde.

Om bogen generelt: Dens formål har været at undersøge, hvilken rolle Sovjetunionen spillede i dansk sikkerhedspolitik – et spørgsmål der hidtil har været mildt sagt underbelyst i dansk forskning. Når jeg derfor behandler de skandinaviske forsvarsforhandlinger, Marshallplanen eller Danmarks NATO-politik, gør jeg det altså hele tiden ud fra spørgsmålet om, hvordan Moskva vurderede disse spørgsmål, og hvordan den sovjetiske faktor spillede ind i de danske over-

vejelser. Derfor kan man ikke forvente nogen udtømmende fremstilling af f.eks. de nordiske forhandlinger. Det har ikke været ambitionen at skrive Danmarks udenrigs- eller blot sikkerhedspolitiske historie 1945-1965.

Thorsten Borring Olesen og Nils Arne Sørensen anker over, at bogens referencer ofte er uoverbevisende, mangelfulde eller decideret fraværende. Min bog er på næsten 700 sider, og dens 21 kapitler er dokumenteret med små 1.500 noter med ofte indtil flere henvisninger. Det er svært helt at undgå fejl. Det indtryk, de to anmeldere efterlader, at der i almindelighed er tale om en mangelfuldt dokumenteret bog, må jeg dog klart afvise. Stort set alle de eksempler, Thorsten Borring Olesen og Nils Arne Sørensen anfører, drejer sig om forhold, der er detaljeret behandlet i min bog *Den lange befrielse*, som jeg skrev tre år tidligere, og som omhandler Bornholm-spørgsmålet, den sovjetiske besættelse samt den internationale og danske baggrund 1944-1946. Jeg nævner i indledningen til *Bjørnen og haren*, at denne for så vidt tager afsæt i Bornholm-undersøgelsen. Men i stedet for blot generelt at henvise til *Den lange befrielse* valgte jeg i sammentrængt form at gengive dens hovedindhold (især i kapitlerne 5 og 8) med et minimum af noter. Jeg burde have tilføjet standardformularen, at »når intet andet er anført, bygger dette på *Den lange befrielse*, hvor den udførlige dokumentation er angivet«. Men i *Bjørnen og haren* henviser jeg flere gange til de sidetal i Bornholm-bogen, hvor det konkrete emne er udførligt dokumenteret.

Om specifikke referencer: Gustav Rasmussens udtalelse til *New York Times* blev gengivet i *Berlingske Tidende* 12. december 1945 og er sammen med den påfølgende britiske irrettesættelse af udenrigsministeren dokumenteret i *Den lange befrielse*, side 241-243. Hans vigtige samtale med vicekommisær Andrej Vysjinskij i London i februar 1946 er udførligt dokumenteret sammesteds, side 257-262. Stalins berømte brev til Pisjevari om rømningen af blandt andet det besatte nordlige Iran er fra 8. maj 1946, ikke 1945. Det er en banal slåfejl, og med et minimum af god vilje kunne Thorsten Borring Olesen og Nils Arne Sørensen af sammenhængen let have sluttet sig til det. Anken over min angiveligt dårlige dokumentation af Gustav Rasmussens samtaler i Moskva i sommeren 1946 demonstrerer Thorsten Borring Olesen og Nils Arne Sørensen sjukskede læsning og ukendskab til russiske arkiver. Jeg gør ellers i kildefortegnelsen side 659-662 nøje rede for, hvordan der henvises til de forskellige arkivers kildemateriale. De tror imidlertid, at henvisningen F 085 står for FO (Foreign Office). Men F står (som oplyst) for russisk Fond og 085 er betegnelsen på det russiske udenrigsministeriums danske referenturas arkiv. De gætter derfor på, at der er tale om et britisk referat – »næppe det bedste belæg til direkte citater af, hvad Rasmussen sagde til Molotov næsten et år tidligere«. Rigtigt, men belæringen bygger altså på en misforståelse. Jeg behandler Gustav Rasmussens Moskva-besøg to gange ud fra forskellige perspektiver, og havde de to læst blot nogle få sider frem, ville de af de udførlige noter have set, at jeg bygger på et samtidigt sovjetisk referat fra juni 1946. Den sovjetiske (altså ikke britiske) kilde fra 1947 er ikke et mødereferat, men en senere sovjetisk vurdering af Gustav Rasmussens ængstelige adfærd et år tidligere.

Thorsten Borring Olesen og Nils Arne Sørensen gør meget ud af Grønland, som jeg vel at mærke kun har tildelt små to sider plus en »boks«. Selv om emnet kun spiller en ringe rolle i mit værk, har jeg naturligvis studeret *Grønland under den kolde krig* fra 1997, som er på over 1.000 sider, og som Thorsten Borring Olesen har bidraget til. (Apropos hvem der læser hvis bøger: Jeg ville ønske, at han og hans medforfattere havde læst *Den lange befrielse*. Så havde de ikke ukritisk gentaget fabelen om, at sovjetiske styrker »med kamp måtte tvinge tyskerne på øen [Bornholm] til at kapitulere«, og at Bornholm blev besat ved og ikke efter krigsafslutningen (s. 73)). Jeg tager naturligvis fejlplaceringen af det amerikanske fly på mig – det styrtede ned i USA i januar 1964, og ikke på Grønland. Til gengæld var der i december 1963 nødlandet et amerikansk B-52 fra Strategic Air Command med a-våben om bord på Grønland. Min pointe om danske embedsmænds viden om a-våben på Grønland holder, og derfor er det faktisk guddommeligt, at en embedsmand i Udenrigsministeriet i 1964 i en fortrolig skrivelse til Grønlandsministeriet lader, som om danske myndigheder intet anede om, at fly fra Strategic Air Command kom i nærheden af Grønland.

Udenrigs- og forsvarsministeriets embedsmænd var i 1964 for længst på det rene med, at der efter alt at dømme var stationeret a-våben på Grønland. Thorsten Borring Olesen og Nils Arne Sørensen mener, at jeg helt har misforstået dette spørgsmål, fordi jeg angiveligt kun har set overskrifterne på et senere udarbejdet oversigtsbilag. Hvis jeg derimod havde kendt en notits om spørgsmålet fra 5. oktober 1959, ville jeg have haft en anden mening. Igen gætter de to forkert. Jeg har naturligvis ikke blot læst oversigtsbilaget, men også de dokumenter, det henviser til, in-

klusive notitsen af 5. oktober 1959 om atomammuniton til NIKE-raketterne på Thule. Thorsten Borring Olesen og Nils Arne Sørensen anlægger en formalistisk tolkning af denne kilde, der har flere lag. Notitsen overvejer forskellige taktiske muligheder for at tilsløre det pinagtige problem om a-våben på Grønland, hvis spørgsmålet skulle blive rejst offentligt. Men det fremgår af papiret, at sløringsbestrebelse hvillede på kendskab til den grønlandske virkelighed. Notitsens forfatter fremhæver, at den amerikanske regering ifølge overenskomsten af 1951 kunne gøre, hvad der passede den; at det var USA's politik ikke at oplyse noget om a-våbens placering; og at det var den danske regerings politik ikke at efterforske, om der fra tid til anden eller konstant var oplagret a-våben på Grønland. Notitsen omtaler til overflod H.C. Hansens hemmelige brev fra 1957 om, at Danmark ikke ville informeres om amerikanske a-våben på Grønland. Selv om dette brev var klassificeret »COSMIC«, var det altså kendt uden for den allersnæreste kreds. (Hvad angår spørgsmålet om a-våben i øvrigt, synes jeg, at det ville have været relevant at nævne, at den socialdemokratiske regering ifølge min analyse i 1959 synes at have været på nippet til at give efter for amerikansk pres om at stationere a-våben også i det sydlige Danmark. I det seneste nummer af *Historisk Tidsskrift* (bind 101, 2001) bekræftes min analyse af Jonathan Søborg Agger og Lasse Wolsgårds detaljerede undersøgelse af dansk atomvåbenpolitik 1956-1960).

Thorsten Borring Olesen og Nils Arne Sørensen mener, at Grønlandsspørgsmålet er et af »de klare eksempler« på, at jeg benytter mig af bagklogskab. Jeg bebrejdes i den forbindelse, at jeg ikke nævner en tysker ved navn Koselleck, som for nylig har fundet ud af, at det, der for en forsker er

fortid, for datidens aktører var samtid eller fremtid. Det er jo virkelig dyb indsigt, denne Koselleck disker op med, og som jeg aldrig har hørt om før. Med hensyn til det konkrete spørgsmål er det ikke rigtigt, at jeg bebrejder Gustav Rasmussen for noget, han ikke kunne vide. Min pointe, som jeg udførligt dokumenterer, er jo netop, at han vidste og åbent vedgik, at Moskva ikke havde kritiseret, endsige lagt pres på den danske regering i forbindelse med Atlantpagtens og Grønlandstraktatens underskrivelse i henholdsvis 1949 og 1951. Det har ikke noget med bagklogskab at gøre at påpege, at Gustav Rasmussen i flere tilfælde gav et fortegnet billede af situationen ved at tilsløre og fortie vigtige oplysninger.

I det hele taget hævdes min analyse af Gustav Rasmussen at være både »naiv og vildledende«. Men jeg har ikke som påstået fremstillet ham som sovjetvenlig. Manden havde en fortid i Akademisk Skyttekorps og sammenlignede i 1919 bolsjevikkerne med Jesuiterordenen. Jeg fremstiller ham i stedet som en hare, der f.eks. i Bornholmsspørgsmålet valgte ikke at gøre det, som han vidste, at nordmændene med så stor fremgang gjorde allerede i september 1945 – nemlig at bede de sovjetiske styrker om at rømme besat territorium, men som først efter stærkt britisk pres og initiativ fra det danske forsvar under stor frygt og bæven dristede sig til at nævne den overflødige sovjetiske besættelse af den danske ø. Og som derpå tilslørede, hvor villig Kreml var til at rømme, over for både offentlighed, politikere og embedsmænd. Denne tilsløring fik langtidsvirkning og viser sig også hos Thorsten Borring Olesen og Nils Arne Sørensen, som endnu ikke rigtigt har forstået dette forhold.

I et dansk akademisk miljø fremhæver man ikke ustraffet Knud Kristensens indsats. Han er ikke »min store

helt«, men jeg kan jo ikke gøre vold på virkeligheden. Og det er altså en kendsgerning, at han meget tidligere end en Gustav Rasmussen og en Hans Hedtoft havde blik for nogle afgørende ting i sikkerhedspolitikken. (Jeg tror, at han blev inspireret af Kauffmann via Per Federspiel). Det bemærkelsesværdige er, at andre forskere med adgang til det samme materiale ikke har gjort opmærksom på dette forhold. Men det vil selvfølgelig forstyrre klicheerne om »Sorte Knud«. Sandsynligvis har han også haft taktiske bagtanker. Men havde andre politikere da ikke det? Det relevante er, at manden var ualmindelig realistisk og fremsynet og som den første havde blik for Grønland som et aktiv i forhold til USA. Thorsten Borring Olesen og Nils Arne Sørensen bebrejder mig, at jeg »glemmer« at fortælle, at Knud Kristensen var rede til at »sælge ud« af dette aktiv ved at være mere lydør over for USA's interesser på Grønland. Det er et »argument« uden hverken hoved eller hale: Det grønlandske aktiv bestod jo netop i at kunne være imødekommende over for USA!

Om Sovjetunionen og marxismen-leninismen: Thorsten Borring Olesen og Nils Arne Sørensen synes ikke om, at jeg nævner det indlysende – at Sovjetunionen var et abnormt system. Det vil næppe vinde mig mange sporer blandt international politik-teoretikere, skriver de. Det gør mig ikke bedrøvet i betragtning af, hvad sådanne »teoretikere« i tidens løb har frembragt af vås om Sovjet. Men det er ubegribeligt, at det skulle være så slemt at gøre opmærksom på, at forskellige stater ikke er ens. Og at blandt andet Rusland og Tyskland i det 20. århundrede blev overtaget af kriminelle, totalitære regimer. (A.J.P. Taylor gik jo som bekendt helt galt i byen, da han forsøgte at beskrive Hitlers udenrigspolitik som en »normal« tysk politik). De to har også misforstået min ho-

vedpointe vedrørende marxismen-leninismens betydning, en pointe som alle forskere med erfaring fra arbejdet med fortrolige og åbne sovjetiske dokumenter er enige i. Jeg har ellers redegjort meget pædagogisk for dette forhold både til at begynde med og i de afsluttende betragtninger. Der er just ikke markante forskelle på sovjetiske udsagn og handlinger, som Thorsten Borring Olesen og Nils Arne Sørensen tror, men derimod overensstemmelse. Det er jo det, der er det interessante. Regimet var naturligvis nødt til at indrette den praktiske, konkrete politik efter de eksisterende forhold i jernindustrien. Men analysen, perspektivet og forhåbningerne var styret af ideologiens kategorier og trosforestillinger om kapitalismens iboende råddenskab og undergang og socialismens vitalitet og lyse fremtid.

Til slut Thorsten Borring Olesen og Nils Arne Sørensen's bemærkning om »den stakkels storfyrstinde Olga«: Hvorfor dog spille tid på hende! Kremles pres på storfyrstinde Olga i Danmark var imidlertid så betydeligt, at sagen blev behandlet i Udenrigspolitisk Nævn. Alene det viser jo, at det var et problem i de dansk-sovjetiske relationer. Presset på Olga var et led i den omfattende pression vedrørende sovjetiske og andre statsborgere i Danmark, som jeg nævner. Det er et vigtigt, men glemt emne, som jeg kun har kunnet strejfe i *Bjørnen og haren*, men som jeg håber snart at kunne fremlægge en større undersøgelse af. Men hvorfor denne nedladende omtale af et menneske, hvis familie var blevet myrdet af bolsjevikkerne, som var på flugt, og som levede i evig usikkerhed? Det var jo kendt, at Kreml ikke gik af vejen for at kidnappe emigranter. Mon de to også ville skrive så foragteligt nedladende om en person, hvis familie nazisterne havde myrdet, og som blev truet på en måde, der kunne opfattes som et krav om udlevering?